

УДК 159.9

Я. В. Костенко

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Дитяча злочинність завжди привертала прискіпливу увагу як із боку держави, так і з боку наукового середовища. Особливої ваги ця проблема набула за часів незалежності України.

За наявними статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України, динаміка вчинення неповнолітніми злочинів із року в рік збільшується. Безумовно, неповнолітні, які перебувають на стадії формування особистості, краще, ніж дорослі, піддаються впливу заходів виховного характеру, а також за таких обставин заходи профілактики щодо неповнолітніх виявляються значно ефективнішими.

Наявність низки державних програм, законів і підзаконних актів, існування громадських організацій має спиратись на певний теоретичний фундамент, невід'ємною частиною якого є знання правових та психологічних особливостей злочинів, що вчиняються неповнолітніми.

Протидія злочинності неповнолітніх може бути ефективною лише за тісної взаємодії сім'ї, суспільства та держави.

Метою статті є комплексне вивчення й узагальнення поняття правових і психологічних особливостей дитячої злочинності, аналіз наукового матеріалу із цього питання та підготовка інформаційно-аналітичної основи для розроблення ефективних заходів попередження й профілактики злочинів, а також запобігання дитячій злочинності.

Більшість науковців, психологів, педагогів і соціологів схилиються до думки, що фундаментом злочинності неповнолітніх є недоліки сімейного виховання.

Так, О.М. Бандурка зазначає, що під вихованням розуміється процес керованої соціалізації (процес передання досвіду), стимулювання оптимальної поведінки за допомогою заохочення, покарання та погроз. Інструментами ж виховання є сім'я, школа, громада, релігія, ідеологія, культура, право, засоби масової інформації, виправні структури для правопорушників і центри корекції для осіб, які мають психофізіологічні аномалії [1, с. 347].

Неважко дійти висновку, що найефективнішим виховання виявиться тоді, коли всі наведені інструменти впливатимуть на особистість дитини «єдиним фронтом», разом. Однак сьогодні в Україні про таку їх єдність можна лише мріяти. Навпаки, на практиці найчастіше трапляється, що

вони конкурують між собою та нерідко заважають один одному: культура (точніше сучасна масова культура) відіграє роль прямо протилежну; батьки замість виховання роблять усе, щоб позбавити своє чадо від заслуженого покарання; релігійним вихованням підростаючого покоління активніше за традиційні церковні конфесії займаються секти, у тому числі й ті, діяльність яких визнана такою, що вийшла за межі закону; в ідеології та засобах масової інформації панує повний різнобіг тощо. Не зважати на цю специфіку сьогодні не можна. Люди, які взяли на себе відповідальність за виховання нормального, добросовісного члена суспільства, повинні добре усвідомлювати, кому та чому їм доведеться протистояти в боротьбі за особистість дитини [2].

Найчастіше науковці, які займаються проблематикою дитячої злочинності, пов'язують поняття злочинності неповнолітніх із віковою ознакою суб'єкта злочину. Тобто соціально-психологічні особливості злочинності неповнолітніх, певні засоби попередження й профілактики визначаються через таку біологічну ознаку, як вік злочинця.

Так, Є.Д. Лук'яничков і Д.М. Письменний вважають, що доцільно аналізувати злочини неповнолітніх з огляду на вікові особливості контингенту неповнолітніх злочинців:

1) злочини, вчинені неповнолітніми, які досягли 14 років (нижньої межі кримінальної відповідальності);

2) злочини, вчинені неповнолітніми у віці від 14 до 16 років, на яких покладається кримінальна відповідальність лише за злочини, що характеризуються підвищеною суспільною небезпекою;

3) злочини, вчинені неповнолітніми віком від 16 до 18 років, які підлягають кримінальній відповідальності в загальному порядку [3, с. 43].

Дитяча злочинність є частиною загальної злочинності, яка розвивається під впливом однакових факторів, проте має певні особливості, що проявляються в рівнях, структурі, динаміці, детермінації, мотивації тощо.

Аналізуючи статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України за 2009–2017 рр., можна побачити, що рівень злочинності неповнолітніх в останні роки досить динамічний, він залежить від багатьох факторів.

За вказаний період щорічно в Україні реєструвалося близько 14 тис. злочинів, що були скоєні неповнолітніми або за їх участю. Останнім часом

цей показник суттєво зменшився. Також спостерігається незначне зниження питомої ваги злочинів, вчинених неповнолітніми або за їх участю, від загальної кількості злочинів упродовж аналізованого періоду. Загальна динаміка виглядає таким чином: у 2009 р. їх питома вага склала 3,6%; у 2010 р. – 3,5%; у 2011 р. – 3,4%; у 2012 р. – 3,2%; у 2013 р. – 1,6%, у 2014 р. – 2,1%; у 2015 р. – 2,2%; у 2016 р. – 2,6%, у 2017 р. – 3,1% [4].

За даними О.Г. Кальмана, на які посилається А.П. Закалюк, у стані алкогольного сп'яніння неповнолітніми було вчинено до 90% насильницьких та до 70% корисливих злочинів, серед яких найбільш поширені крадіжки приватного майна (38%), грабежі (16%), розбійні напади (12%), хуліганство (12%), незаконне заволодіння транспортним засобом (5%), шахрайство і вимагання (4,5%). У складі злочинності неповнолітніх помічається відносно висока питома вага насильницьких злочинів. Так, неповнолітніми в стані сп'яніння вчиняються також умисні вбивства й замах на них, умисні тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, злочини, пов'язані з наркотиками та згвалтуванням. Вони становлять майже 10% злочинів, вчинених неповнолітніми в стані сп'яніння. Як правило, злочини неповнолітніх, що вчинюються в стані сп'яніння, значною мірою мають груповий характер. Значна частина злочинів неповнолітніх, які вчиняються в стані сп'яніння (як правило, злочини проти власності), характеризуються високою латентністю. Тому вищезазначені показники відображають не стільки реальний стан злочинності, скільки результат реагування на виявлені злочинні прояви [5, с. 477].

На відміну від злочинності дорослих, злочинність неповнолітніх майже в половині випадків вчинюється в складі групи, а окремі види злочинів характеризуються ще вищим показником. Так, близько 75% крадіжок, грабежів, хуліганства, вимагань і згвалтувань можуть вчинятись у складі групи. Однак у такої «групової діяльності» є певні риси, притаманні виключно дитячій злочинності: відсутність стійкої організації, нечисленність групи, ситуативність, нетривалість за часом існування. Склад та інші якісні характеристики злочинних груп неповнолітніх залежать від виду вчинюваних злочинів і ситуації. Ситуативні групові злочини в більшості випадків вчиняли більш численні групи неповнолітніх (до 5–7, а іноді й до 10 та більше осіб) без чіткої організації та без попередньої тривалої підготовки.

Варто також зазначити, що невеликий показник дитячої злочинності порівняно із загальним рівнем злочинності не може знівелювати загальне уявлення про реальні масштаби цього рівня, спотворити рівень суспільної небезпеки злочинності неповнолітніх. Головним критерієм такого су-

дження є той факт, що всі аналітичні показники дитячої злочинності беруть за відтинок аналізованого часу період у чотири роки, тоді як загальна злочинність – десятиліття.

Водночас кількість неповнолітніх осіб, які раніше вчинювали злочини, за аналізований період залишається значною. Рецидив становить 12–17% злочинів, вчинених неповнолітніми (для порівняння: питома вага рецидиву щодо злочинності дорослих становить більше 20%) [6, с. 475]. Типовим для неповнолітніх є вчинення багатоепізодних крадіжок, грабежів і розбоїв. За вибірковими даними, майже 70% засуджених за корисливі злочини неповнолітніх на момент притягнення до кримінальної відповідальності раніше вже вчиняли два й більше злочини [7, с. 316].

Вказана обставина дає змогу припустити, що причиною цього є недостатня профілактика повторного вчинення злочинів такою категорією неповнолітніх [2].

Під час надання характеристики злочинів неповнолітніх за місцем їх вчинення в кримінологічних джерелах тривалий час зазначали, що до 80% злочинів неповнолітні вчиняють поблизу свого місця проживання, навчання чи праці [8, с. 170]. Проте останнім часом зростає мобільність неповнолітніх, а тому почастишали випадки вчинення злочинів неповнолітніми в місцях проведення дозвілля (розважальні заклади), які розташовані далеко від місця проживання (кожний третій-четвертий злочин) [9, с. 229].

За часом вчинення більше половини злочинів неповнолітніх вчиняються у вечірній час (після 22 години), у зимовий період – після 20 години. Скорочення кількості неповнолітніх, які працюють або навчаються, призвело до зменшення (з третини до однієї четвертої частини) кількості злочинів, вчинених у години перебування за місцем праці чи навчання [6, с. 475].

В Україні існують яскраво виражені регіональні відмінності в злочинності неповнолітніх. Аналіз географії цього виду злочинності дає підстави стверджувати, що більшою кримінальною активністю неповнолітніх характеризуються східні регіони України [10, с. 297].

Потерпілими від злочинів, які вчинені неповнолітніми, як правило, є члени їхніх сімей, інші родичі або особи з найближчого побутового оточення. Жертвами групових хуліганських проявів неповнолітніх дедалі частіше стають одинокі особи похилого віку, особи, які перебувають в уразливому стані, через наявність якого не можуть чинити адекватний фізичний опір агресивно налаштованим підліткам.

За мотивацією продовжують домінувати злочини, скоєні з насильницьким і корисливо-насильницьким умислом. Зокрема, насильницькі злочини можуть вчинятись із застосуванням

зброї, переважно холодної, знарядь катування, залякування, а також технічних засобів.

Серед психологічних особливостей дитячої злочинності можна назвати такий мінливий критерій, як мода. Проте цей критерій варто розглядати більш змістовно й повно, не звужуючи це твердження до наявності злочинного зв'язку між речами матеріального світу та злочинним посяганням на їх володарів.

Найчастіше в науковій літературі відображається зв'язок між модою та корисливими злочинами, що знаходить своє продовження в конкретних матеріалах кримінальних справ. Мода в контексті зазначеної теми – це насамперед певний спосіб життя, який обирає молодь: поведінка, проведення вільного часу, заняття певними видами спорту, міжособистісні відносини, вибір майбутньої освіти й професії.

Так, герої кінематографу стають певним поштовхом до заняття культуризмом, боксом, єдиноборствами. З одного боку, це корисно для молоді загалом. Проте в деяких випадках отримані спортивні навички використовуються для здійснення злочинів, наприклад, під час розбійних нападів.

Так само певним проявом моди є вболівання за спортивну команду. Особливо цей прояв спортивного шанування отримав футбол, де таке вболівання отримало специфічну назву «фан». Бути фаном модно за допомогою не тільки демонстрації своєї прихильності до гри футбольної команди, а й актів «фізичного доказування» свого шанування поза межами спортивних змагань. Найчастіше таке вболівання закінчується масовими бійками, пошкодженням майна, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, актами вандалізму.

Мода на спортивні автомобілі викликала проведення небезпечних масових заходів зі змагань на швидкості. Найчастіше такі змагання проводяться в небезпечних місцях або на автодорогах загального користування, що супроводжується повним нехтуванням правил дорожнього руху. Крім того, така мода дала поштовх до викрадення дорогих суперкарів, переобладнання цих авто для подальшого перепродажу.

Певний вид відносин між особами різної статі стимулює молодь до поширення порнографії, вчинення статевих злочинів, сутенерства й проституції.

Водночас мода не може бути головною причиною групової дитячої злочинності. Справді, є певні перетини між хвилями молодіжної моди та спалахами тих чи інших злочинів. У більшості випадків не мода діє на мотиви поведінки, такий вплив більш опосередкований, через певні збочені потреби, через сформовану молодіжну психологію споживання, коли людина перетворюється на заручника власних матеріальних потреб.

Безперечно, прояви конформізму в молодіжних групах спонукають інших членів реагувати на існування модних тенденцій. Мотиви поведінки неповнолітнього в групі – це насамперед спроби пошуку найбільш ефективного способу самоствердження, спроби демонстрації суттєвої переваги, у тому числі матеріальної, над іншими членами групи.

Такі мотиви є найбільш поширеною причиною вчинення злочину. Іноді неповнолітній не розуміє, що його дії підпадають під санкції статей кримінального закону.

Науковці вважають «соціальне аутсайдерство» головною причиною злочинності неповнолітніх, коли діти опиняються поза існуючим суспільством унаслідок неповноцінної соціалізації. Виділяють також негативний вплив засобів масової інформації, збільшення кількості бездоглядних дітей, недоліки чинного законодавства, нестабільність суспільного устрою [11].

Аналіз тенденцій злочинності неповнолітніх свідчить про певне зниження віку (тобто омолодження) вчинення злочинів, зростання питомої ваги злочинців 14–15 років. Справа в тому, що неповнолітні легко засвоюють нові види злочинності (викрадення людей, вимагання, комп'ютерні злочини тощо). Збільшується кількість резонансних злочинів, які вирізняються особливим цинізмом і жорстокістю [12].

О.С. Антюфеева зазначає, що життєві ситуації неповнолітнього, його виховання об'єднують у собі дві протилежні тенденції щодо їх якісного впливу на особу: вони або позитивно впливають на неї, сприяючи становленню позитивних якостей і правової культури, або роблять особу уразливою до несприятливих зовнішніх умов та ситуацій криміногенного характеру. У зв'язку із цим причини злочинності пов'язують із негативною стороною цього протиріччя – умовами несприятливого етичного формування особи [13].

Причини й умови злочинів неповнолітніх – це ті ж негативні соціальні явища та процеси, що спричиняють злочинність загалом. Водночас їх дію конкретизовано на рівні детермінування злочинів цієї групи як щодо характеру криміногенної мотивації, пов'язаної із соціально негативними потребами й інтересами неповнолітніх, які здійснили злочини, так і щодо формування їх особистості [14, с. 238].

Державний інститут проблем сім'ї та молоді виділяє шість основних причин злочинної поведінки неповнолітніх:

- соціальні та економічні аспекти становища сучасного українського суспільства;
- функціональну неадекватність сім'ї;
- відчуження від шкільного середовища;
- вади й обмеженість соціалізації дітей в інтернативних закладах;

– проблеми в організації дозвілля;
– негативний вплив засобів масової інформації [15].

Визначені в роботі правові й психологічні особливості дитячої злочинності сприятимуть розробленню диференційованих заходів із запобігання, попередження та профілактики правопорушень вказаної категорії осіб. У науковій літературі такі види певного реагування на прояви злочинної поведінки поєднуються в більш широке й змістовне поняття «протидія злочинності». Водночас таке бачення є більш корисним для затвердження дієвої моделі державного впливу на дитячу злочинність.

Безумовно, у кризових умовах, у яких нині перебуває українське суспільство, де суттєво погіршився рівень життя, а значна частина населення опинилась на межі бідності, проблеми дитячої злочинності можна пояснювати об'єктивними причинами.

Н.Р. Сливозька вважає, що пояснення причини та умови злочинності неповнолітніх виключно соціальною обстановкою – це перешкоджання її успішному подоланню. Тому для досягнення ефективних запобіжних результатів необхідно насамперед, щоб система індивідуальних виховних заходів повною мірою враховувала вікові (фізіологічні) і психологічні особливості неповнолітніх правопорушників, оскільки при цьому мають місце їхні особистісні якості [16].

Протидія дитячій злочинності – це насамперед створення мережі державних установ, діяльність яких зосереджена на профілактичній і соціально-реабілітаційній роботі з дітьми й підлітками, створення умов зниження бездоглядності неповнолітніх. Необхідні організація підготовки, навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів поліції щодо роботи із сім'ями, бездоглядними дітьми та дітьми з асоціальною мотивацією, розроблення механізмів державного забезпечення дотримання вимог трудового законодавства у сфері дитячої трудової зайнятості.

Спільна, зосереджена робота суспільства й держави, спрямована на усунення негативних явищ, процесів підвищення рівня злочинності, а також попередження й профілактика дитячої злочинності є мірилом успіху на шляху протидії злочинності неповнолітніх.

Література

1. Бандурка А.М. Безопасность детей: монография. Х.: Золотая миля, 2008. 372 с.
2. Бандурка І.О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність: монографія. Х.: Золота миля, 2014. 280 с.
3. Лукьянчиков Е.Д., Письменный Д.П. Разрешение органами внутренних дел заявлений и сообщений о преступлениях несовершеннолетних: учеб. пособие. К.: НИИРЮ КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. 67 с.

4. Статистичні дані МВС України за 2009–2013 рр., статистичні дані Генеральної прокуратури за 2012–2017 рр.

5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: в 3 кн. К.: ВД «Ін Юре», 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

6. Кримінологія: учебник / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. СПб.: Санкт-Петербургский гос. ун-т; Питер, 2002. 554 с.

7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: в 3 кн. К.: ВД «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

8. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія: курс лекцій. К.: МАУП, 2002. 325 с.

9. Алауханов Е. Кримінологія: учебник. Алматы: Академия МВД Республики Казахстан, 2008. 324 с.

10. Бабенко А.М. Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3-1. С. 296–300. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Babenko%20A.M.pdf.

11. Даньшин И.Н. Детерминация преступности несовершеннолетних. Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць. Х.: Право, 2004. Вип. 8. С. 75–78.

12. Гаркавец С.О. Проблема девіацій у поведінці студентської молоді. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. 2007. Т. 7. Вип. 12: Екологічна психологія. С. 46–49.

13. Антюфеева О.С. Защита прав ребенка в системе мер профилактики преступности несовершеннолетних (кримінологический и правовой аспекты): дисс. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2004. 198 с.

14. Кримінологія: учебник / под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. М.: Юридическая литература, 1988. 384 с.

15. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: тематична державна доповідь про становище дітей України за підсумками 2006 року. К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2007. 240 с.

16. Сливозька Н.Р. Інститут пробації як попередження злочинності неповнолітніх. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. 2008. Вип. 5. С. 148–150.

Анотація

Костенко Я. В. Психологічні та правові особливості дитячої злочинності. – Стаття.

У статті викладено аналітичний матеріал щодо злочинів, що вчинені неповнолітніми. Визначено риси, кримінологічну характеристику та сучасні тенденції злочинності неповнолітніх в Україні. Автор визначив географію злочинів, їх груповий характер, підвищену латентність, типовість злочинів, стан неповнолітнього, у якому здійснено злочин, сезонність проявів як особливості кримінологічної характеристики. Особливе значення надається наявності сім'ї як головному аспекту виховання та подолання негативних, асоціальних проявів поведінки неповнолітніх. Автор приділяє увагу тому факту, що знання певних особливостей психологічних і правових аспектів дитячої злочинності сприяє розробленню диференційованих заходів попередження та профілактики правопорушень, що вчиняються цією категорією осіб.

Ключові слова: попередження правопорушень, правовий статус дитини, неповнолітня особа, малолітня

особа, ювенальна превенція, права дитини, правові особливості злочинів, психологічні особливості злочинів.

Аннотация

Костенко Я. В. Психологические и правовые особенности детской преступности. – Статья.

В статье изложен аналитический материал о преступлениях, совершенных несовершеннолетними. Определены черты, криминологическая характеристика и современные тенденции преступности несовершеннолетних в Украине. Автор определил географию преступлений, их групповой характер, повышенную латентность, типичность преступлений, состояние несовершеннолетнего, в котором совершено преступление, сезонность проявлений как особенности криминологической характеристики. Особое значение уделяется наличию семьи как главному аспекту воспитания и преодоления негативных, асоциальных проявлений поведения несовершеннолетних. Автор уделяет внимание тому факту, что знания определенных особенностей психологических и правовых аспектов детской преступности способствует разработке дифференциальных мер предупреждения и профилактики правонарушений, совершаемых этой категорией лиц.

Ключевые слова: предупреждение правонарушений, правовой статус ребенка, несовершеннолетний,

малолетнее лицо, ювенальная превенция, права ребенка, правовые особенности преступлений, психологические особенности преступлений.

Summary

Kostenko Ya. V. Psychological and legal characteristics of juvenile delinquency. – Article.

The article contains analytical material on crimes committed by minors. Identified features, criminological characteristics and current trends of juvenile delinquency in Ukraine. The author defined the geography of crimes, their group nature, increased latency, typical crimes, the state of the minor in which the crime was committed, the seasonality of manifestations as a feature of the criminological characteristics. Particular importance in the article is given to the presence of the family as the main aspect of upbringing and overcoming negative, antisocial manifestations of the behavior of minors. The author pays attention to the fact that the knowledge of certain features of the psychological and legal aspects of child crime contributes to the development of differential measures to prevent and prevent violations of this category of persons.

Key words: crime prevention, legal status of the child, juvenile prevention, child's rights, legal features of crimes, psychological features of crimes.